

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פרשת השבוע פנחס תשע"ט

על כן יאמרו המשלים, למה זה כל כך חשוב?

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חלקי ארץ מואב, שנכבשו על ידי סיחון, מלווים אותנו מסוף פרשת חקת ועד לתחילת ספר דברים. בפרשת דברים משה רבנו מוסיף עוד פרטים אודות מסע בני ישראל, בעבר הירדן המזרחי.

נסכם את המסע בקצרה בשילוב שני המקורות, ונסה להבין מהו הקשר הפנימי - הקו המחבר, בין כל המאורעות שלהלן:

א. משה רבנו, שלח מלאכים מקדש ברנע אל מלך אדום, בבקשה לעבור בארצו. מלך אדום סרב בתקיפות לבקשה (במדבר כי יד-כא).

הקב"ה ציוה על בני ישראל לא להתגרות בבני עשיו, לכן הם הקיפו את ארץ אדום - הר שעיר והגיעו לגבול מואב - נחל ארנון (דברים ב' א-ט, גם בציטוט מספר מלחמות ד' נזכר גבול מואב, נחל ארנון במדבר כ"א יד).

ב. עם ההגעה לגבול מואב הוזהר משה: "אל תצַר אֶת מוֹאֵב וְאַל תִּתְגַּר בָּם מִלְחָמָה" (דברים ב' יז-כג).

ג. הקב"ה מזהיר את משה גם בעניין העמונים: "אל תצַרְם וְאַל תִּתְגַּר בָּם" (שם יט).

ד. משה קורא לסיחון לשלום ומבקש רשות מעבר בארצו. סיחון מסרב, משה הורג את סיחון ואת בני משפחתו, מכה את צבאו ויורש את ארצו, תוך כדי הקפדה שלא לעבור את הגבול של עמון ומואב (מארנון ועד יבוק) (במדבר כ"א-כה, דברים ב' לא-לז).

ה. התורה מצטטת מתוך שירת המושלים (עיינו גם בחמדת ימים לפרשות חוקת תשס"ג ותשס"ד) העוסקת במלחמת סיחון מול מלך מואב הראשון: "עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמִּשְׁלִיִּם בְּאוֹר הַשֶּׁבֶן וְתִפְוֹן עֵיר סִיחֹן: כִּי אֵשׁ יִצְאֶה מִחֻשְׁבֹּן לְהִבָּה מִקְרִית סִיחֹן אֶקְלֶה עַר מוֹאֵב בְּעֵלֵי כְמוֹת אֶרְנֹן: אוֹי לָךְ מוֹאֵב אֲבַדְתָּ עִם כְּמוֹשׁ תֵּן כְּנִיּוֹ פְלִיטִים וּכְנִתָּיו בְּשִׁבְתִּי לְמִלְךְ אֲמָרִי סִיחֹן: וַיִּירָם אֲבֹד חֻשְׁבֹּן עַד דֵּיבֵן וַנְּשִׂים עַד נָפַח אֲשֶׁר עַד מִידְבָּא" (במדבר כ"א כז-ל)

ו. בלק בן צפור מזמין את בלעם "לברך" את בני ישראל (שם כ"ב ב-כ"ד ח).

ז. בנות מואב ומדין מכשילות את בני ישראל בשיטים. משה נצטווה: "צַרוּר אֶת הַמְּדַיְנִים וְהִקִּיתֶם אוֹתָם" (שם כ"ה א-ט, טז-יח).

ח. בנות צלפחד מתעקשות שלא לוותר על נחלת אביהן (שם כ"ז א-יא).

ט. משה שולח את נציגי השבטים לנקום במדינים, הם מכים בהם והורגים את בלעם (שם ל"א א-ח).

י. בני גד ובני ראובן מבקשים לנחול באזור הגלעד (ארצו של סיחון), משה מתנה עמם לצאת חלוצים לפני המחנה (במדבר ל"ב א-לב, דברים ג' יב, טז, שוב נזכרים הארנון והיבוק).

יא. חצי שבט מנשה מקבל גם הוא נחלה בעבר הירדן המזרחי (שם ל"ב מ-מב, דברים ג' יג-טו).

בהקדמה לדברים ננסה להבין מי הם המושלים?

בימנו נהוג לתרגם מושל כ-Governor ומשל כ-Fable (מטפורה). ברור שהמושלים הנזכרים בפסוק "עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמִּשְׁלִיִּם בְּאוֹר הַשֶּׁבֶן תִּכְנֹן וְתִפְוֹן עֵיר סִיחֹן", אינם שליטים ואינם רק אנשים הכותבים ספרות או שירה כחלק מחיי התרבות של העמים במזרח התיכון, כי אז אין שו

סיבה להביא את דבריהם בתורתנו הקדושה. נציע כי משלים אלה היו אנשי רוח, חלקם היו קרובים לרוח הקודש, חלקם היו קרובים

לנבואה, אחד מהם היה ממש נביא, אולי אפילו במדרגת משה רבנו - בלעם הקוסם. כך מפורש במדרש הבא: "וְיָלֵא קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה (דברים ל"ז ז), בישראל לא קם אבל באומות העולם קם! ואיזה זה זה בלעם בן בעור" (ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שנו ז).

(כנראה שגם מי שכתב את "ספר מלחמות השם" היה או היו אישיות מסוג זה).

נביא דוגמא נוספת לאישיות שאינה מבני ברית ואע"פ כן הייתה קרובה לנבואה. בספר איוב מצאנו את אליפז התימני (שיש בחז"ל דעות

המזהות אותו עם בנו של עשיו) הפותח את נאומו הראשון בדברים הבאים: "וַיֵּאָלֵי דָבָר יָגֵב וַתִּקַּח אֶזְרִי שְׂמִינָהוּ: בְּשַׁעֲפִים מְחִזְנֹת לְלֵלָה בְּנַפֵּחַ תַּדְמָה עַל אֲנָשִׁים: פָּחַד קָרָאנִי וַיַּעֲדָה רֹב עֲצָמוֹתַי הַפְחִיד: וְרוּחַ עַל פְּנֵי יַחֲלֶף תִּסְמַר שַׁעֲרַת בְּשָׂרִי: יַעֲמֵד וְלֹא אֶפִּיר מִרְאֵהוּ תְמוֹנָה לְנֶגֶד עֵינַי דְּמָמָה וְקוֹל אֲשָׁמְעֵי" (איוב ד' יב-טז).

אין כל ספק כי בפסוקים אלה מתואר מעמד של התגלות משמים, שיש בו גם מרכיבים נבואיים. לזכותו של אליפז (שהמדרש מוצא לו

נקודות זכות נוספות) נדגיש כי הוא איננו מציג את דבריו כנבואה וודאית משמייים, אלא ביושרה יוצאת דופן, הוא מדגיש שאין הוא מקבל

מסר ברור.

בדברינו בשבועות הקרובים נמשיך ונפרוש בפני הקוראים את התמונה במלואה.

הבה נתפלל כי רק מי שאכן קיבל נבואה ו/או זכה באמת למדרגת רוח הקודש, ידבר בסגנון שכזה.

לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלבי"ע ט' בכסלו תשס"ט	לע"נ מרת שרה ונגרובסקי ע"ה בת ר' משה זאב נלבי"ע י' בתמוז תשע"ד	לע"נ ר' מאיר ז"ל בן יחזקאל שרגא ברכפלד	לע"נ הרב ישראל רוזן זצ"ל נלבי"ע י"ג בחשוון תשע"ח	לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל נלבי"ע ח' באייר תשע"ו
לע"נ מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע י"ז בסיוון תשע"ד	לע"נ גבי אסתר שמש ע"ה נלבי"ע כ' באב תשע"ז	לע"נ דוד צבי טרשנסקי ז"ל בנם של יצחק ונעמי הי"ו נלבי"ע כ"ח באייר	לע"נ הרב ראובן אברמן זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע ט' בתשרי תשע"ו	לע"נ הרב שלמה מרזל זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע י' באייר תשע"א
לע"נ אברהם קליין ז"ל, נלבי"ע בלי"ג בעומר תשע"ט לע"נ גב' לורין הופמן ז"ל לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד				

הלכה פסוקה

תקצירים מתוך פסקי דין - רשת בתי הדין 'ארץ חמדה גזית'

עורך: הרב הדיין עקיבא כהנא, חוקר במכון משפט והלכה בישראל.

התיישנות בתביעות בדיני עבודה

ארץ חמדה גזית ירושלים / שבט תשע"ז / תיק 76054

דיינים: הרב יוסף כרמל, הרב דניאל מן, הרב עמנואל נהון

המקרה בקצרה: התובעת היא עובדת שעבדה בארגון א' במשך כ-18 שנה, לצידה עבדה עובדת נוספת. התובעת קיבלה שכר של 1,394 ₪ לחודש במשך כל השנים, וכשגילתה שהעובדת הנוספת מקבלת שכר גבוה יותר ביקשה העלאת שכר שאושרה לסך הגבוה מ-2000 ₪ בחודש, והסכמה לפיצוי כספי של כ-20 אלף ₪.

לאחר שהתובעת הגישה תביעה בבית הדין שכרה הופחת לכ-500 ₪. בית הדין, הוציא צו ביניים ששכרה של התובעת יעמוד על 2,000 ₪, עד שיינתן פסק דין סופי.

התובעת מבקשת שיינתן לה שכר זהה לעובדת המקבילה, כמו כן היא תובעת הפרשי שכר למפרע ועוד תוספות שכר וקנסות נוספים שמגיעים לה לדעתה, בסך הכל כ-330 אלף ₪, וזאת על פי הכללים הנהוגים בארגון הנתבע.

הארגון הנתבע טוען כי אין להשוות שכר של שתי העובדות, משום שהם נמצאות בתקן שונה: העובדת המקבילה היא עובדת קבועה ואילו התובעת מוגדרת כממלאת מקום. בעבר שולם לתובעת יותר ממה שמגיע לה, השכר לא עודכן והתובעת קיבלה זאת. כמו כן התובעת עובדת בפועל שישית משרה בלבד, לטענת הנתבעת אלו תנאי העסקה מקובלים בארגונים מקבילים אחרים.

פסק הדין: יש להחשיב את התובעת כעובדת קבועה בהיקף 28% משרה, לפי זה יש לחשב את המגיע לה למפרע, ימונה רו"ח שיחשב את המגיע לתובעת, ובית הדין יחליט לאחר מכן על הסכום המגיע לה.

נימוקים בקצרה:

א. אין איסור להעסיק שני עובדים בתקן שונה

החוק (שוויון הזדמנויות בעבודה סעיף 2א) קובע שאסור להפלות על רקע פסול, אך אין אסור להפלות בין שני עובדים בעלי רקע שאינו שונה. מה גם שבמקרה שלפנינו יש הבדל בין שתי העובדות, והדבר אף לא הוכחש על ידי התובעת. מאידך, על התובעת שהיא עובדת קבועה חלים ההסכמים הקיבוציים החלים על הארגון הנתבע.

ב. מדובר בעובדת קבועה ולא בממלאת מקום

הנתבעת טענה שהתובעת היא ממלאת מקום על בסיס שעתי ולכן שכרה נמוך מהעובדת המקבילה. בית הדין דחה טענה זו לאור העובדה שהתובעת מעולם לא מילאה דו"ח שעות אלא רק דו"ח על ימי עבודה וקיבלה שכר קבוע בכל החודשים. לפיכך, מעמדה כשל עובדת קבועה.

ג. שיעור השכר המגיע לתובעת

האם לתובעת זכות תביעה בגלל שבארגון מקובלים תנאי העסקה מסוימים למרות שהיא הסכימה לשכר שקיבלה במשך השנים? בית הדין קבע שיש לדמות מקרה דנן למקרה המובא ברמ"א (חו"מ שלג, ח) לגבי אדם שהמשיך לעבוד לאחר תום תקופת החוזה ללא חוזה חדש – שהוא עובד על דעת החוזה השתיים. במקרה דנן התובעת קיבלה שכר עבור 40% משרה וממילא היא זכאית להמשיך ולעבוד באותם תנאים.

אלא שכאן עולה שאלה נוספת: מחד גיסא, הנתבעת לא הפחיתה את השכר ולכן יתכן לראות בה כמי שקיימה את החוזה המקורי, מה גם שמתן שכר בהיקף של 40% משרה היה גבוה מהיקף שעות העבודה בפועל. מצד שני, הנתבעת לא נתנה לתובעת את תוספות שכר המקובלות ולכן ניתן לראות בה כמי שהפרה את החוזה המקורי.

לאור כל האמור קבע בית הדין שכיוון שהנתבעת מקבלת תקציבים מהמדינה עבור משרה כמעט מלאה, והיא משלמת 63% משרה לעובדת השנייה, מן הראוי שתשלם לתובעת את היתרה בסך 28% משרה. על הנתבעת יהיה להציג חישוב על שכרה של התובעת גם רטרואקטיבית.

ד. התיישנות בהתחייבות שמכח חוקי המדינה

בעניין זה נחלקו דייני בית הדין. לדעת הרוב התיישנות לא חלה על חיובים כספיים, גם אלה שמכח חוקי המדינה. בשו"ת במראה הבזק (ז, קיא) הכריעו שכיון שההתיישנות לפי חוק אינה מהותית, אלא דיונית, דהיינו, בית המשפט לא דן בתביעות שהתיישנו, לכן אין חובה לקבל חוק זה בבית דין הנוהג לפי דין תורה. הדבר תקף גם בחיובים שמקורם מדיני המדינה, ולא מדיני התורה. חריגות לכך הן זכויות שהמחוקק עצמו קבע שלא ניתן לתבוע אותן לאחר זמן כמו דמי הבראה שהחוק מגביל את התביעה לשנתיים. מעבר לכך, כן חיוב שנובע מהסכם קיבוצי, אינו נחשב לחיוב מכח חוק, אלא חיוב שאדם הסכים לקבל על עצמו. לפיכך, בית הדין ביצע הפחתה מזכויות שחלה עליהם התיישנות.

לדעת המיעוט בחיוב שנובע מהחוק חלה התיישנות. החוק קובע כי רק בית דין דתי אינו כפוף לחוקי התיישנות, כשהכוונה אך ורק לבתי הדין הרבניים, ולא בתי הדין לממונות. אם כן באופן עקרוני החוק חל גם על בוררות.

התשובה בשו"ת מראה הבזק דנה בתוקף חוק ההתיישנות מכח שלוש סוגיות: דינא דמלכותא תקנות קהל ומנהג, ממילא בחיוב כספי שכל כולו נובע מדינא דמלכותא, יש להתחשב בחוק ההתיישנות. תכלית החוק היא תכלית ראויה א. כדי למנוע רמאות. ב. מניחים שבעל הדין מחל על חובו. ג. לעודד תובעים להגיש תביעה בזמן, ד. לאפשר התנהלות תקינה של חיי המסחר. אמנם, חוק ההתיישנות לא חל כשנעלמו מהתובע עובדות שלא היה יכול לדעת אותם, אך תביעת השכר של התובעת לא אמורה להיות מבוססת עקרונית על תביעת חברתה אלא על הזכויות המגיעות לה כעובדת בארגון, ולכן חלה על התביעה חוק ההתיישנות.

למעבר לפסק הדין

<p>לעי"נ שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלבי"ע סיון תשע"ט</p>	<p>לעי"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג</p>	<p>לעי"נ חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלבי"ע ז' בתשרי תשע"ה</p>	<p>לעי"נ סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלבי"ע כ"ד בחשוון תשע"ח</p>
---	---	--	---

לעי"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן.
יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"
הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביור מקיפים במקורות. בין הנושאים המדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ו)

New York, USA

ניו יורק, ארה"ב
שבט תשס"ד

חישוב זמן צאת הכוכבים, בפרט באזור ניו יורק

שאלה

א. השו"ע (או"ח ס"י רסא סע' ב) כותב:

י"א שצריך להוסיף מחול על הקודש, וזמן תוספת זה הוא מתחילת השקיעה, שאין השמש נראית על הארץ עד זמן בין השמשות, והזמן הזה שהוא ג' מילין ורביע. רצה לעשותו כולו תוספת עושה, רצה לעשות ממנו מקצת עושה, ובלבד שיוסיף איזה זמן שיהיה ודאי מחול על הקודש, ושיעור זמן בין השמשות הוא ג' רבעי מיל, שהם מהלך אלף ות"ק אמות קודם הלילה. "משנה ברורה" (שם ס"ק כג) כתב: "ג' רבעי מיל – הוא לערך רבע שעה". וב"שער הציון" (שם אות כ) כתב שלדעת הגר"א הוא מעט יותר.

"משנה ברורה" (שם בס"ק כ) כתב:

דעת ר"ת וסיעתו דס"ל דשתי שקיעות הן, מתחלה נכסית החמה מעינינו ושוקעת והוא הנקרא תחלת השקיעה – ושוהה כדי ג' מילין ורביע מיל ועדיין יום הוא, ומאז והלאה מתחיל השקיעה שניה, שאז מתחיל להשקע האור לגמרי, והוא הנקרא סוף השקיעה, ונמשך זמנה כדי שיעור מהלך ג' רבעי מיל... והוא בין השמשות, ואח"כ יוצאין ג' כוכבים בינונים שהם סימן ללילה. בהמשך דבריו (שם ס"ק כג) כתב:

אבל הרבה מהראשונים ס"ל, וגם הגר"א הסכים לשיטתם, דבין השמשות מתחיל תיכף אחר תחילת השקיעה, היינו משעה שהחמה נתכסה מעינינו, ונמשך זמנו כדי ג' רבעי מיל ואח"כ בסמוך לו יוצאין הג' כוכבין בינונים, והוא לילה מה"ת לכל דבר. וב"ביאור הלכה" (שם ד"ה מתחילת השקיעה) כתב:

ואע"ג שנראה לעינינו שמשך זמן בין השמשות שהוא עד צאת הכוכבים הוא הרבה יותר מג' רבעי מיל, הוא כמו שכתב הגר"א בביאורו, ששעור הגמרא נאמר רק על אופק בבל או א"י, ובמדינותינו שנוטה יותר לצפון מתארך יותר, ולכן לענין סוף בין השמשות אין לנו משך זמן מסוים מן הגמרא על אופק שלנו, ורק תלוי לפי הראות מתי הוא ג' כוכבים בינונים... ולפי שאין אנו בקיאין איזהו בינונים, צריך להמתין עד קטנים... ולשיטת הגר"א הנ"ל מיד אחר שקיעת גוף השמש הוא בין השמשות גמור... ובאמת שיטתו זאת לאו חדשה היא, דכבר הסכים כן בתשובת מהר"ם אלשקר... וכן כתבו רבינו שרירא גאון, רב האי גאון, רבינו ניסים גאון, ר' אברהם החסיד, מהר"ל מפראג, הראב"ן.

והנה, "אגרות משה" (או"ח ד ס"י סב) כתב שיש להחמיר כשתי השיטות פה בעירנו ניו יורק וניו ג'רסי, וז"ל שם:

כחמישים מינוט (דקות) אחר שקיעה כבר כל השמים מלאה כוכבים, והוא חושך כאמצע הלילה, ולא פחות מבמקומינו ביוראפ אחר ע"ב מינוט ויותר, שא"כ לפי עצם הדין לענין מחלוקת דהגאונים צריך לחלק ה-50 מינוט ל-16 חלקים, כמספר

ט"ז רבעי מיל שכל חלק הוא 3.125, ויהיה 9 מינוט הראשונים ויותר מעט ביה"ש, דהוא ספק יום ספק לילה לשיטת הגאונים שסובר כן הגר"א, ו-9 מינוט ויותר מעט ביה"ש לר"ת, ודעימיה יום ודאי. ושם לעניין מוצש"ק כתב: "לבני תורה יש להם לחכות ע"ב מינוט, כמו שהורגלנו ביוראפ, אף שכאן אין צורך לזה מדינא, ואין להחמיר צ"ו מינוט". ולעניין תענית: "יש להקל למי שקשה בביה"ש דר"ת, דהיינו אחר מא' מינוט, ויתפללו ערבית קודם". ולעניין הפסק טהרה בזמן בין השמשות, בשו"ת "באר משה" (ב סי סא) כתב: ...אני אומר להם מה שהעידו לפני מגידי אמת בשם הגאון ר' משה פיינשטיין בעל שו"ת "אגרות משה", שאף שגם הוא היה מדקדק ומקפיד מאד שיש לעשות הפסק בטהרה קודם שקיעה, עם כל זה היה מתיר בדיעבד אם אחרו לעשות הפסק בטהרה לא יותר מט"ו דקות אחר שקיעה. והנה כבר כתב הרהמ"ח (בעל שו"ת "באר משה") שם על הוראה זו שהוא אינו יודע מה טיבן של ט"ו דקות אלה (עיין שם). דהרי על פי דברי ה"אגרות משה" הנ"ל, אחר 9 דקות לערך זה כבר ודאי צאת הכוכבים לגאונים, ואין שום ספק ספיקא, וצ"ע מדוע התיר דווקא בתוך ט"ו דקות, והרי סובר להחמיר כשתי השיטות. והנה, נוסף לכל הנ"ל, בלוחות הנפוצים כאן בארה"ב ניו יורק אין מביאים את שיטת הגאונים. לעומת זאת מביאים את ר' יונה, ואמנם לא חיפשתי מספיק – ובכל זאת לא ראיתי ששיטה זו מוזכרת בפוסקים. ונפשי בשאלתי כיצד לנהוג פה לעניין הפסק בטהרה, כהנים בניעילה וכד' לעניין בין השמשות, ולעניין צאת הכוכבים לטבילה, ליל פסח – מצה, וכדו'. וצריך לעיין על כל זה, ובפרט על הלוחות הנפוצות עם שיטת ר' יונה כנ"ל, ושיטת הגאונים לא מוזכרת כלל בלוחות אלו.

- ב. הריני לצרף בזה העתק מלוח זמני היום הנפוץ כאן (ושרבים נוהגים על פי הכתוב בלוח זה) לחודש ניסן (ימים השווים) ולחודש כסליו (חורף), והנה בתאריך 21 לאפריל – כששעה זמנית אורכה 67.8 דקות, הזמן בין השקיעה לבין כוכבים בינוניים הוא 36 דקות, ובתאריך 26 לנובמבר – כששעה זמנית אורכה 48.1 דקות, הזמן בין השקיעה לבין כוכבים בינוניים הוא 37 דקות, ולא הבנתי כיצד הזמן בין השקיעה לכוכבים בינוניים אינו מתקצר אלא אף מתארך?
- ג. ומעניין לעניין באותו עניין, הנה בלוח לא מוזכרת כלל שיטת הגאונים וסיעתם, ואף אם נאמר "שר' יונה כוכבים בינוניים" המוזכר בלוח כוונתו לשיטת הגאונים, על כל פנים נראה שהלוח מחמיר מצד אחד ומצד שני הוא מיקל, והיא חומרא הבאה לידי קולא, שהזמן בימים השווים בין השקיעה לצאת הכוכבים הבינוניים הוא 33 דקות (עיין ב-23 למרץ) וזה תואם לכ-7.2° מעלות מתחת לאופק (שיעור יחסי) וכוכבים קטנים באותו תאריך 41 דקות אחרי השקיעה, שזה תואם ל-8.94° מעלות מתחת לאופק. והוא חומרא הבאה לידי קולא בהרבה נושאים, כגון תפילת מנחה בין השמשות, כהנים בניעילה וכיו"ב, וצריך עיין.

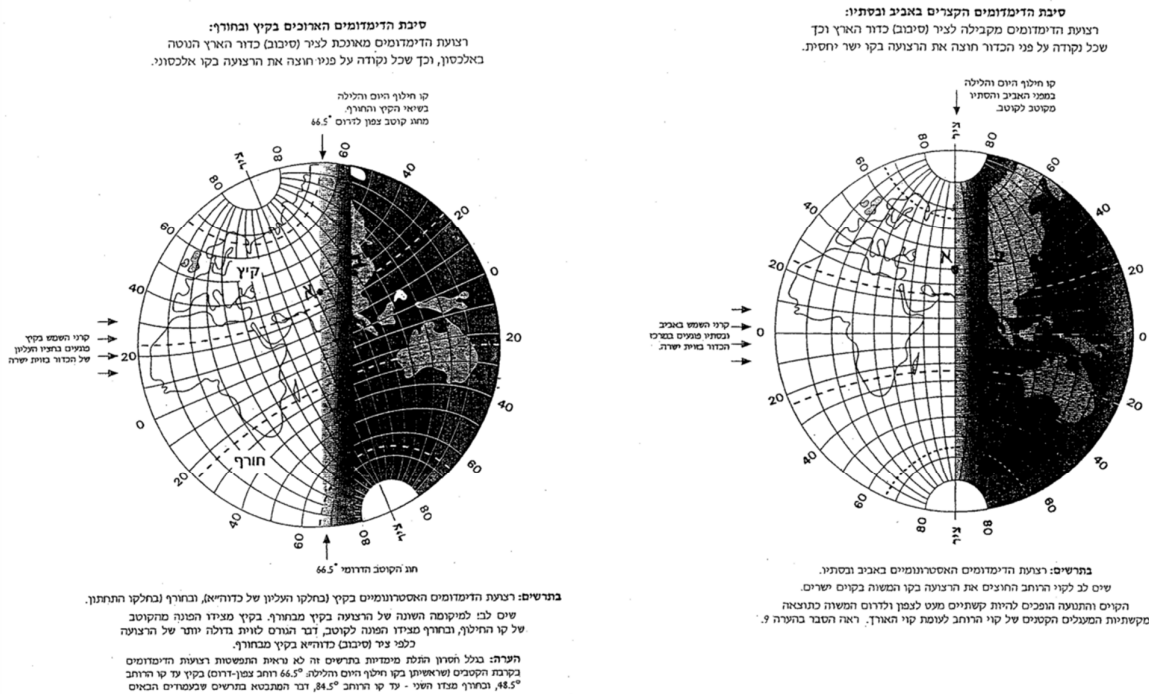
	Civil Date	16.1 Below Holz	72 Min Const	DAWN		Earliest Talis & Tfillin	Sun Rise	Sun Set	1/2 Hr. Before Night		Nightfall			Prop Hour St-Ss Temp	Geo & Bal Temp
				11	10.2				R. Yona	R. Taam	R. yona	R. yona	R. tam		
											Stars	Stars	Minutes		
ו	MAR 28	4:23	4:33	4:52	4:56	4:54	6:17	6:28	6:59	6:51	6:58	7:29	62.6		
ז	MAR 29	4:21	4:32	4:50	4:54	4:44	6:18	6:29	7:00	6:52	6:59	7:30	62.8		
ח	MAR 30	4:20	4:30	4:48	4:53	4:52	6:19	6:30	7:01	6:53	7:01	7:31	63.1		
ט	MAR 31	4:18	4:29	4:46	4:51	5:41	6:20	6:31	7:02	6:54	7:02	7:33	63.3		
י	APR 18	4:45	5:00	5:16	5:20	6:12	7:39	7:52	8:21	8:14	8:22	8:51	67.2		
יא	APR 19	4:43	4:59	5:14	5:19	6:11	7:40	7:53	8:22	8:15	8:23	8:52	67.4		
יב	APR 20	4:41	4:57	5:12	5:17	6:09	7:41	7:54	8:23	8:16	8:24	8:53	67.6		
יג	APR 21	4:39	4:56	5:11	5:15	6:08	7:42	7:55	8:24	8:18	8:25	8:54	67.8		
יד	NOV 26	5:29	5:43	5:57	6:01	6:55	4:31	4:46	5:13	5:08	5:16	5:44	48.1		
טו	NOV 27	5:29	5:44	5:58	6:02	6:56	4:31	4:45	5:13	5:08	5:16	5:43	47.9		
טז	NOV 28	5:30	5:45	5:59	6:03	6:57	4:31	4:45	5:13	5:07	5:15	5:43	47.8		
יז	NOV 29	5:31	5:46	6:00	6:04	6:58	4:30	4:45	5:12	5:07	5:15	5:43	47.7		

תשובה

- א. במקום שאין מנהג קבוע, ניתן לנקוט כשיטת הגאונים (וייתכן שהדבר תואם גם את שיטת רבנו תם)¹, היינו שלגבי הלכות הנוגעות לאיסור דאורייתא יש להמתין עד שתגיע השמש למצב של 8.5° מתחת לאופק (שהוא בניו יורק – שנמצאת ב-40.7° רוחב, צפון – כ-41 דקי' לאחר השקיעה המתכסה מעניינו בימים השווים, ובימים שאינם שווים משך הזמן מגיע עד 51 דקי') כדי שייחשב לצאת הכוכבים. ובהלכות הנוגעות באיסור דרבנן (ובמקום צורך גדול אף באיסורי דאורייתא) ניתן להקל, שמרגע שהשמש תגיע למצב של 4.8° מתחת לאופק ייחשב הדבר כצאת הכוכבים (ובניו יורק הוא כ-22 דקי' בימים השווים, ובימים שאינם שווים עד 26 דקי').
- לגבי קביעת זמן השקיעה, לכתחילה יש לחוש לשיטת הגאונים, שכבר מהשקיעה הנכסית אפשר שמתחיל זמן בין השמשות. ואיסורים שאינם אלא מדרבנן (וכן באיסורי דאורייתא בשעת דחק גדול) ניתן להקל², שגם לאחר השקיעה הנכסית עדיין נחשב יום גמור כמעט³, עד זמן צאת הכוכבים הבינוניים (4.8°).
- כאמור, כל זה הוא דווקא במקום שאין מנהג קבוע, אך במקומות רבים כבר קיים מנהג קבוע אם לפסוק כגאונים או כר"ת (ומכל מקום אף במקומות שנוהגים לעניין צאת הכוכבים כר"ת המנהג הוא לחשוש לשיטת הגאונים, שזמן השקיעה הוא מזמן השקיעה הנכסית), ואין לפרוץ גדר⁴.

ב. לגבי מה שתמהת, כיצד ייתכן שבחורף זמן ה"נשף" (בין השקיעה לצאת הכוכבים) הנו ארוך יותר אף שהשעה הזמנית קצרה יותר, ההסבר נעוץ בעובדה שזמן ה"נשף" הקצר ביותר הוא בימים השווים, וככל שמתרחקים מהימים השווים (בין לכיוון הקיץ ובין לכיוון החורף) ה"נשף" מתארך. הסיבה לכך היא שככל שהשמש נמצאת קרוב יותר לניצב לציר הסיבוב של כדור הארץ, זמן ה"נשף" קצר יותר, וככל שהיא נמצאת בזווית גדולה יותר לציר הסיבוב זמן ה"נשף" מתארך. אם כן, כיוון שבתקופת החורף השמש נמצאת בזווית הגדולה ביותר לציר הסיבוב, הדבר גורם ל"נשף" ארוך. כדי להמחיש יותר את הדברים מצ"ב תרשימים מתאימים (לקוחים מתוך הספר "הזמנים בהלכה"):

הסבר למופיע בתרשים: כאשר השמש נמצאת בניצב לציר הסיבוב, ישנה "רצועה" של אור שהולך ונחלש מהשקיעה ועד צאת הכוכבים. אדם הנמצא בנקודה א (בזמן השקיעה) יחצה את רצועת הדימומים, וממילא יחצה את הרצועה בדרך הקצרה ביותר (ופרק הזמן יהיה הקצר ביותר). לעומת זאת, בתקופת החורף והקיץ רצועת הדימומים נמצאת בזווית קהה או חדה ביחס לציר הסיבוב (ראה ציור ב), ואם כן המעבר מנקודה א לנקודה ב אינו מתבצע בדרך הקצרה ביותר אלא באלכסון, וממילא פרק הזמן הנדרש לחציית הרצועה הנו ארוך יותר. (לאור האמור, צ"ל שיעור ג' רבעי מיל שהוזכר בשו"ע הוא דווקא בימים השווים, אך לא בתקופת החורף, שאם לא כן ג' רבעי מיל בשעות זמניות הם קצרים יותר מהזמן של מהלך ג' רבעי מיל בימים השווים – וכפי שצינית בשאלתך). בנוגע לשאלתך השלישית – אכן, זמן רבנו יונה במקורו נועד להחמיר בלבד, ונראה שאין לסמוך עליו לקולא ולהחשיב את הזמן שלאחר יציאת הכוכבים הבינוניים כבין השמשות.

1 מובא בגמרא (שבת לד ע"ב): "איזהו בין השמשות? משתשקע החמה, כל זמן שפני מרור מאדימין הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בין השמשות, הכסיף העליון והשווה לתחתון זהו לילה – דברי ר' יהודה... ר' יוסי אומר: בין השמשות כהרף עין..." בהמשך הגמרא נחלקו האמוראים בשיעור זמן בין השמשות של ר' יהודה (מהשקיעה ועד צאת הכוכבים): דעת רבה שהוא שיעור מהלך שלושת רבעי מיל, ודעת רבי יוסף שמדי לאחר השקיעה במשך מהלך 1/12 של מיל (= 2-1.5 דק') הוא עדיין יום, ובמשך 2/3 מיל הבאים הוא בין השמשות (צאת הכוכבים לפי שניהם הוא באותה נקודת זמן). להלכה, אף הגאונים והראשונים שכתבו שהעיקר כהבנתו של רב יוסף בדעת ר' יהודה, מכל מקום כתבו להחמיר גם כשיטת רבה (לפחות באיסורי דאורייתא).

לגבי שיעור זמן מהלך מיל נחלקו הראשונים: שיטת רמב"ם (פירוש המשניות לפסחים פ"ג מ"ב – לעניין שיעור זמן השהיה של החמצת בצק): "...מיל אחד הוא שיעור מן הזמן שהוא שני חומשי שעה משעות ההשויה" (=24 דק'). וכן כתב רע"ב על המשנה במקום. סמך לשיטה זו ניתן למצוא בגמרא (פסחים צג ע"ב), שם משמע שהליכת אדם בינוני עד חצות היום (=6 שעות) היא ט"ו מילין – וממילא כל מיל הוא 24 דק'. שיטת הגר"א: הגמרא (פסחים צד ע"א) אומרת: "כמה מהלך אדם בינוני ביום? עשר פרסאות. מעלות השחר עד הנץ החמה ארבעת מילין, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ארבעת מילין", ופירש רש"י שמהלך אדם מהנץ החמה עד שקיעתה ל"ב מיל. כוונת הגמרא שמהלך את כל העשר פרסאות (מי מיל) מעלות השחר עד צאת הכוכבים – היות והגר"א (או"ח סי' תנ"ט ס"ק ד') טוען שעל פי המציאות, על מנת שיום בינוני (בו היום והלילה שווים) יחול בתקופת ניסן ותשרי, יש צורך לחשב את י"ב השעות של היום מהזריחה ועד השקיעה, ואילו אם נחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים תיווצר מציאות לא הגיונית בו יום בינוני (בו היום והלילה שווים) יהיה בשיא החורף. ונמצא לפי זה שמשך מהלך מיל (כשמחלקים 12 שעות ב32 מיל) הוא 22.5 דקות. וכעין זה כתב גם "חתם סופר" בתשובה (או"ח סי' פ): "ושיעור מיל במוחלט הוא כ"ב מינוטין". (אמנם בשו"ת "חתם סופר" (ו סי' טז) כתב שחצי מיל הוא ט' מינוטין – וצ"ע) שיטת השו"ע (או"ח סי' תנט) ורמ"א (או"ח סי' רסא): שהיולך מילה הוא 18 דקות. ומקור הדברים ב"תרומת הדשן" (סי' קסז), שכן כתב לגבי שיעור הזמן של מלחה. והוא כתב שאדם מהלך את כל העשר פרסאות, שהן מי' מיל, ב"י"ב שעות. בספר "לקט יושר" (קובץ על ידי תלמידו של "תרומת הדשן") מוכח שכוונת "תרומת הדשן" היתה שמהלך את ארבעים המיל במשך הזמן שבין עלות השחר לצאת הכוכבים. אלא שכבר ראינו לעיל, שזמן זה בימי ניסן ותשרי (שהם הימים הבינוניים) הוא יותר מי"ב שעות שוות, ואף שבתרומת הדשן הזכיר י"ב שעות, חייבים לומר שכוונתו לשעות ארוכות יותר. ומכיוון שיחס הזמן בין עלות השחר לצאת הכוכבים הנו פי 1.25 (שכן מעלות השחר ועד הנץ החמה ד' מילין, וכן משקיעת החמה ועד לצאת הכוכבים ד' מילין, ומהנץ החמה עד לשקיעתה ל"ב מיל – ובסך הכול מי' מיל,

והיחס בין ל"ב מיל למ' מיל הוא פי 1.25) ואם כן, משך הילוך מיל הוא 22.5 דק' שלנו (במקום 18) כמו השיטה הראשונה שהוזכרה לעיל. אלא שהגר"א (שם) כותב שניתן להסביר את הסוגיא בפסחים הני"ל באופן שה40 מיל יהיו כולם בין הנך החמה לשקיעתה (ובנוסף להם יש עוד הליכה של ד' מילין בין עלות השחר להנץ ועוד ד' בין השקיעה לצאת הכוכבים), ולפי זה מיל יהיה 18 דקות שלנו. נמצא ששיעור ג' רבעי מיל הנו: 18 דקות, כ-17 דקות, 13.5 דקות, בהתאמה.

לגבי מיקומו של "כהרף עין" של ר' יוסי ביחס לבין השמשות של ר' יהודה, נחלקו הראשונים: רש"י (ברכות ב ע"ב): בין השמשות של ר' יוסי נמצא בנקודת הזמן האחרונה של בין השמשות של ר' יהודה (לדעה זו לא נחלקו ר' יהודה ור' יוסי לגבי זמן צאת הכוכבים).

ר"ש (זבים פ"א מ"ו): מיד לאחר סוף בין השמשות של ר' יהודה מתחיל בין השמשות של ר' יוסי. וכן פסק הגר"א (או"ח סי' רסא) – וממילא זמן צאת הכוכבים של ר' יוסי מאוחר מעט מזמן צאת הכוכבים של ר' יהודה.

רא"ש: בין השמשות של ר' יוסי מופלג מעט מסוף בין השמשות של ר' יהודה, ומכל מקום מופלג לכל היותר כדי שיעור הילוך מ"ט אמה (כחצי דקה) – וכן פסק בשו"ע (או"ח סי' רצג, ובסי' רסא לא כתב כן). ראב"ן – אפשר שהוא מופלג הרבה מסיום בין השמשות של ר' יהודה.

עוד מובא בגמרא (שבת לה ע"ב): "אמר רב יהודה אמר שמואל: כוכב אחד – יום, שנים – בין השמשות, שלושה – לילה... לא כוכבים גדולים הנראים ביום ולא כוכבים קטנים שאין נראים אלא בלילה, אלא בינוניים". וכעין זה גם מובא בירושלמי (ברכות פ"א ה"א). ופסקה הגמרא כדעת ר' יהודה וכדעת ר' יוסי – להחמיר כדברי שניהם. ואם כן נמצא שיש להחמיר להמתין משקיעת החמה כדי מהלך ג' רבעי מיל (13.5, כ-17 או 18 דקות – לפי השיטות הני"ל) ועוד מ"ט אמה (0.6-0.45 דק') אם לא נתחשב בראב"ן, שהוא דעת מיעוט.

ואכן, שלושה כוכבים בינוניים (בארץ ישראל בימים השווים) נראים לאחר 18.6 דק' (כשמצב השמש 4.8° מתחת לאופק). כל האמור לעיל שבין השמשות מתחיל מן השקיעה, כשהשמש מתכסה מעינינו – הוא שיטת הגאונים (רב שרירא גאון, רב האי גאון ועוד, הובאו דבריהם בין השאר בתשובת מהר"ם אלשקר סי' צו); וכן פסקו ראשונים רבים – מהר"ם מרוטנבורג (תשב"ץ קטן סי' קנט), רבנו יונה (אגרת התשובה, אות נ-פא) ועוד, וכן פסקו גם חלק מהאחרונים, ובכללם הגר"א (או"ח סי' רסא סעי' יא ויו"ד סי' רסב סעי' ט).

אך דעת ר"ת ("יספר הישר" סי' רכא) וסיעתו, שאף לאחר השקיעה הנכסית הוא עדיין יום גמור, ורק לאחר מהלך שלושה מילין ורבע מתחיל זמן בין השמשות למשך מהלך ג' רבעי מיל, ולאחר מכן הוא צאת הכוכבים. שיטה זו נובעת כתוצאה מסתיירה בין המובא בגמרא בשבת (שם), שמהשקיעה ועד צאת הכוכבים הוא מהלך ג' רבעי מיל, לבין הנאמר בגמרא בפסחים (שם), שמשקיעת החמה ועד לצאת הכוכבים מהלך ד' מילין. וכתב רבנו תם שעל כורחנו לומר שהשקיעה ההלכתית אינה השקיעה הנכסית מעינינו, אלא שקיעה מאוחרת יותר (ובפסחים אין כוונת הגמרא לשקיעה הלכתית, ששם הנושא איננו זמני היום ההלכתיים). נמצא שר"ת חולק בתרתי על הגאונים: בזמן השקיעה ובזמן צאת הכוכבים.

כדעת ר"ת פסקו ראשונים רבים (ספר ה"תרומה" בהלכות תפילין, רמב"ן ב"תורת האדם", שער אבלות ישנה ועוד). וכן פסק שו"ע (או"ח סי' רסא), שהוראתו אמנם לא התקבלה בארץ ישראל, "מגן אברהם" (סי' שלא ס"ק ב) ו"פרי מגדים" (במ"ז או"ח תנה ס"ק א). אך רבים התחבטו בהבנת שיטתו של ר"ת, שכן סביר להניח שהוא דובר על רמת החשכה הקיימת בארץ ישראל – מקום מושבם של התנאים הני"ל, שמהסתירה בדבריהם נובעת שיטתו. ניתן לראות בחוש ששיעור הזמן בין שקיעת החמה עד לזמן שבו נראים שלושה כוכבים הנו פחות מ-72 דק' באופן משמעותי. וקשה לומר שלר"ת צאת הכוכבים ההלכתי איננו שלושה כוכבים, והוא מצריך יציאה משמעותית יותר של כוכבים – שכן הוא עצמו הזכיר את הגמרא הני"ל, ששלושה כוכבים הם סימן לילה, וכן משמע בשו"ע, שאף-על-פי שפסק כשיטת ר"ת (או"ח סי' רסא), בהלכות מילה (יו"ד סי' רסב) כתב ששלושה כוכבים בינוניים הוא לילה.

כמה ניסיונות ליישב נאמרו בדבר, וביניהם:

ר"ת דובר לפי מציאות מקומו (רומרו, טרויש 48.5°, צפון) ששם ה"נשף" (הדמדומים) נמשך זמן רב יותר מזמן ה"נשף" בארץ ישראל (32°, צפון). כיוון שהמקום צפוני יותר לישראל, ההיקף שצריך לעבור במהלך היממה הנו קטן יותר, שכן ככל שעולים או יורדים מאמצעו של כדור הרדיוס הולך קטן, וממילא ההיקף קטן יותר ומהירות התנועה באותו קו רוחב אטית יותר – ואז המעבר בין נקודת השקיעה לצאת הכוכבים הנו אטי יותר. כך הסביר בהבנת ר"ת "דברי יוסף" (מג ע"ב), וה"נברשת" (ב טז ע"ב) – אך כאמור, הבנה זו דחוקה, שכן מקור שיטתו הוא במימרת התנאים, שמקומם בארץ ישראל. וכן קשה, שכן "בית יוסף" שהחזיק בשיטת ר"ת התגורר בארץ ישראל, והוא לא העיר דבר על כך שבארץ ישראל הזמן קצר יותר.

מה שכתב ר"ת, שיש מהלך שלושה מילין ורבע מהשקיעה הנכסית עד בין השמשות הוא לא בדווקא, ואין הכי נמי – בכל מקום ששלושה כוכבים מופיעים קודם למהלך ד' מילין זמן הופעת הכוכבים הוא צאת הכוכבים. שלושת רבעי המיל שקודם לכן הם בין השמשות, ולפני זמן זה הוא יום גמור (וממילא שיעור הזמן שבין השקיעה הנכסית לבין השמשות משתנה בהתאם). כך כתב "מנחת כהן" (מ"ב פ"ה ד"ה וני"ל), וכתב שם עוד שמעיקר הדין נראה לו שגם זמן בין השמשות אמור להתקצר באופן יחסי כאשר צאת הכוכבים הוא קודם לד' מילין מהשקיעה הנכסית; היינו, שכדי לשמור על יחס קבוע עלינו לחלק את משך הזמן שבין השקיעה הנכסית לצאת שלושה כוכבים ל-16 חלקים. 3 חלקים לפני צאת הכוכבים הוא בין השמשות, וקודם לכן הוא יום גמור.

כהבנה זו, שיש לחשב את הדבר באופן יחסי, כתב גם "אגרות משה" (או"ח ד, סב). ולגבי מה שכתב שלפי זה בין השמשות של הגאונים הוא 9 דק' בניו יורק, הדבר לכאורה מוקשה מהמציאות, שכלל לא שייך לדבר על צאת הכוכבים לאחר זמן מועט כל-כך – כשרמת החשכה מקבילה לרמת החשכה הקיימת בארץ ישראל לאחר 7-דק' מהשקיעה, ובשלב זה עדיין יש אור גדול. ועיין בהרחבה בעניין בשו"ת "במראה הבזק" (ה תשובה ל). "ביאור הלכה" (סי' רסא ד"ה קודם הלילה וסי' רצג ד"ה עד) הביא את הבנתו של "מנחת כהן" להלכה; אך גם פירוש זה מוקשה, שכן סוף כהן ברוב הארצות מלבד בארצות הצפון שלושה כוכבים מופיעים לפני שיעור זמן ד' מילין, ואם כן מדוע נקט ר"ת שיעור זה? גם "מנחת כהן" הרגיש בבעייתיות זו, ונדחק מאוד בדבריו ליישב הדבר. עיין שם.

יש שפירשו שמה ששלושה כוכבים הם סימן לצאת הכוכבים הוא דווקא כשהם מופיעים במערב, ולא מספיק שיופיעו בשאר כיפת הרקיע. כן כתב שו"ת "גינת ורדים" (הובאו דבריו בשו"ת מהר"י פראג"י סי' מו) וזהו זמן מאוחר בהרבה, כמובן. עוד ניתן לפרש שלא מוכרע לר"ת מה נחשב כוכבים בינוניים, והוא לומד את הגדר ההלכתי של כוכבים בינוניים על בנפוי הגמרא בפסחים, היינו שרמת החשכה הקיימת לאחר ד' מילין מתאימה לשיעור ג' כוכבים בינוניים. ואם שיעור מהלך ד' מילין של ר"ת נאמר על פי הנראה בארץ ישראל, נמצא שצאת הכוכבים הבינוניים לר"ת הוא כשמצב השמש 16.1° מתחת לאופק, ובניו יורק מצב זה קורה 82 דק' לאחר השקיעה.

יש להעיר שיש גם שיטות נוספות, המקובלות פחות להלכה:

שיטתו של ספר "יראים" (סוף סי' רעד) – ששקיעת החמה היא לילה לכל דבר מן התורה, וג' רבעי מיל קודם לכן הוא בין השמשות. עיין בב"ח (סי' רסא), שכתב שהחמיר כ"יראים" תבוא עליו ברכה, ושכן מנהג קהילות רבות.

שיטת ראב"ן – שבין השמשות הוא משקיעת החמה הנכסית עד ה' מילין לאחר מכן, שאז הוא צאת הכוכבים.

ולענין הלכה (במקום שאין מנהג, וכדלקמיה): בקביעת השקיעה ההלכתית נראה שיש להחמיר הן כדעת ר"ת והן כדעת הגאונים במילי דאורייתא, וניתן להקל בדברבן; בקביעת צאת הכוכבים נראה שיש לנקוט עיקר כשיטת הגאונים, המתאימה יותר למציאות, ועוד שכאמור לעיל יש שהבינו שגם לשיטת ר"ת ג' כוכבים בינוניים בהבנתו הפשוטה הוא צאת הכוכבים, כמו בשיטת הגאונים. הוזכר לעיל שהוא כשהשמש 4.8° מתחת לאופק, וכדי שנוכל לדעת את זמן צאת הכוכבים בשאר המקומות בעולם עלינו לחשב בכל מקום ומקום מהו משך הזמן שנדרש כדי שתגיע השמש ל-4.8° מתחת לאופק (שכן הדבר משתנה ממקום למקום, ולכל קו רוחב יש את מהירות התנועה הסיבובית שלו וממילא את משך הזמן הנדרש לו לעבור 4.8°). בניו יורק (40.7°, צפון) משך הזמן הוא כ-22 דק'.

כל האמור הוא בימים השווים, שבהם זמן ה"נשף" הוא הקצר ביותר. בימות החורף והקיץ משך ה"נשף" ארוך יותר: בשיא החורף משך הזמן הנדרש לשמש להגיע למצב של 4.8° מתחת לאופק הוא כ-25 דק', ובשיא הקיץ כ-26 דק'.

כתב רבנו יונה (בריש מסכת ברכות) שאף-על פי שמעיקר הדין סגי בשלושה כוכבים בינוניים, מכל מקום כיוון שאיננו בקיאים להבחין בין כוכבים בינוניים לגדולים יש להחמיר עד שייראו שלושה כוכבים קטנים. וכן הובא להלכה בשו"ע (או"ח סי' רלה, לענין קריאת שמע). ואם כן עלינו להמתין זמן נוסף מעבר לשיעור שהוזכר לעיל. אמנם בזמן יציאת הכוכבים הקטנים לא מצאנו שיעור קצוב בגמרא ובראשונים (אף שעצם המושג "כוכבים קטנים" מוזכר בגמרא, כמבואר לעיל) אך מצאנו באחרונים כמה הנהגות בדבר, כגון 7° מתחת לאופק – "מלמד להועיל" (או"ח סי' ל), 8.5° מתחת לאופק – רי"מ טוקצינסקי ("בין השמשות" עמ' מט), 9.76° מתחת לאופק – על פי עדויות בשם "חזון איש", שהיה ממתין בקיץ עד כ-50 דק' מהשקיעה (בארץ ישראל).

והנה בימינו, כשיש לוחות מסודרים, יש מקום לומר שכבר אין צורך להמתין עד שיעור יציאת הכוכבים הקטנים. ואכן, מצאנו פוסקים שמשמע מדבריהם שמי שבקי אינו צריך להמתין עד שיעור יציאת הכוכבים הקטנים. עיין ב"מנחת כהן" (מ"ב, פ"ה) ובמה שכתב "קצות השולחן" (סי' צג ב"בדי השולחן" אות א), שזמן מוצאי שבת הוא על פי הנאמר בגמרא (כוכבים בינוניים), ועיין עוד בספר "זמנים בהלכה" (לרב ח"פ בניש, פרק נא הערה 3) ובפרט שדינו של רבנו יונה הנ"ל אינו מוסכם כנראה, שכן מצאנו שרמב"ן ("תורת האדם" שער אבלות ישנה) וריטב"א (ראש השנה ט ע"א) כתבו שמשום תוספת שבת יש להמתין עד שיצאו הכוכבים הקטנים, ואם כן משמע שאי לאו הכי אין צורך להמתין ליציאת הכוכבים הקטנים אף במילי דאורייתא.

וגם אם נאמר שאין בכוחנו להקל בדבר, מכל מקום נראה שאין חובה לנהוג כשיטות המחמירות בשיעור זמן יציאת ג' כוכבים קטנים אף במילי דאורייתא, ובמילי דרבנן (תענית וכד') ניתן להקל לגמרי ולהסתפק בג' כוכבים בינוניים, כפי שמשמע ברמ"א (או"ח סי' תקסב סעי' א, ו"משנה ברורה" במקום).

יש להעיר שעל אף שהוזכר לעיל ששיעור כוכבים בינוניים הוא כשהשמש נמצאת 4.8° מתחת לאופק, ושהדבר תואם את זמן ר' יהודה ור' יוסי על פי שיטת הגאונים, מכל מקום יש המחמירים יותר: רי"מ טוקצינסקי ("בין השמשות" עמ' מט) כתב שיעור זמן המתאים ל-6.2° מתחת לאופק, ובשם "חזון איש" ישנן עדויות שהיה ממתין 30 דק' בימי ניסן ותשרי (וזה מקביל ל-7.1° מתחת לאופק). לשם תוספת הבהרה מציאותית והלכתית ניתן להיעזר בספרים שנכתבו בעניין (כגון "זמנים בהלכה" לרב ח"פ בניש, שהקיף נושא זה בהרחבה רבה ובצורה בהירה).

² הטעם בזה משום שהוא ספק ספיקא אם משך זמן זה הוא לילה – ספק הלכה כגאונים ספק כר"ת, ואף אם הלכה כגאונים, בין השמשות עצמו הוא ספק. ועוד שכתב "ביאור הלכה" (סי' תטו ד"ה נאכל), שדווקא בדאורייתא החמירה הגמרא כשיטת ר' יהודה שבין השמשות הוא כמהלך ג' רבעי מיל, שכן מעיקר הדין הלכה כר' יוסי. ועיין הרחבה בעניין זה בשו"ת "במראה הבזק" (ה תשובה ל).

³ אך אין להקל עד צאת הכוכבים ממש, אלא כמה דקות קודם לכן, הן מטעם שניתן יותר להקל לפני שמגיעים לבין השמשות של ר' יוסי – וצאת הכוכבים (4.8°) כולל גם את משך הזמן של ר' יוסי – והן משום שיש לחוש להבנתו של "מנחת כהן" ודעימיה (עיין בהערה 1) שאף לפי ר"ת זמן בין השמשות הוא לפני צאת הכוכבים הבינוניים (4.8°). ואפשר שדי אם נחמיר כהבנה שהחלוקה היא יחסית (כהבנתו של "מנחת כהן" מעיקר הדין, וכתשובתו של "אגרות משה" – עיין שם בהערה), ואם כן כמה דקות קודם לכן חלה כבר השקיעה אף לפי ר"ת.

⁴ אדם מחויב למנהג מקומו, כפי שמשמע בכמה מקומות בש"ס (עיין בפסחים פרק "מקום שנהגו" ועוד) וכן מובא בשו"ע (או"ח סי' תסח וסי' תצו). ואם כן במקומות שנהגו להחמיר להמתין יותר מן האמור לעיל אין לפרוש ממנהג המקום. יש להעיר שעל אף שהמנהג העיקרי בניו יורק הוא להחמיר הן כגאונים והן כר"ת, מכל מקום ישנן קהילות שנהגו כגאונים לכל דבר: חסידי גור, חסידי חב"ד ועוד.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך info@eretzhemdah.org

חדש – "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקראת את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

מתפללים לרפואתם השלימה של:		
יהודה בן חיה אסתר	דוד חיים בן רסה Rassa	יוסף בן רחל חילילי
נתנאל בן שרה זהבה	יוסף בן סרח	נעמי בת אסתר
רבקה רינה בת גרונה נתנה	ברכה בת מרים רחל	איילת חן בת שולמית
ניר רפאל בן רחל ברכה	יצחק אייזיק בן חיה אסתר	יאיר מנחם בן יהודית חנה
רפאל ישי בן צפורה מייגא	רועי משה אלחנן בן גינה דב'ה	דוד חיים בן סרח
מאירה בת אסתר	ליליאן בת פורטונה	רוחמה רחל בת שושנה
בתוך שאר חולי עם ישראל		
רפאל יצחק בן חנה	מאיר בן דינה ציפורה	נתנאל אילן בן שיינא ציפורה
יוסף (יוסי) בן חנה	שרה בת שולמית	אליעזר יוסף בן חנה ליבא
יפה בת רחל יענטע	נחמה צביה בת שושנה בריינא	חנה שרה בת שושנה הינדה יהודית